

A ROMANTIKUS TOLDY.

(Harmadik, befejező közlemény.)

A romantikus messzeségvágy térre és időre egyaránt vonatkozott. Ez a vágyódás a költőt odavezette, ahol képzelete szabadon csaponghat, ahol megszűnik előtte a reális valóság, véget ér az ellenőrzés lehetősége. Így szárnyal el fantáziája a távol Keletre s kelt életre csodás hősöket elképzelt tájakon. Toldy a romantikus költőknek ezt a féktelen csapongását kereste és találta meg Vörösmarty epikájában, sokkal természetesebben és sokkal keresetlenebbül, mint a német elméletírók a maguk irodalmában. A magyar keletről ideszakadt nép, a törzs itt van, a lombok itt hajtanak, de a gyökér ott maradt valahol az emberiség bölcsője táján. A magyar költő hát nem erőszakosan fordítja fejét Keletre, napkeleti hősök életre-keltése nem képzelete játéka, nem tárgyaltalan és személytelen vágyódásának elmosódó körvonalú realizálódása, hanem természetes visszanyúlás a nemzet gyermekkorába. Bármilyen messze néz vissza a német romantikus költő nemzete multjába, népének hagyományai idekötik Európa földjéhez, csak tájbeli különbségek észlelhetők s a germán elődök Skandinávia komor pompájú tájait Svájc üde legelőivel, vagy legfeljebb a Po völgyének életadó síkságával cserélték fel. De a mult, a Kelet is sivár, kihalt volna, ha a költő nem tudná azt képzeletével benépesíteni. Alkot hát isteneket, félisteneket, hősöket és tőlük függő embereket. Amily csodások, ellenőrizhetetlenek és fantasztikusak a tájak, époly groteszkek, torzak és lenyűgözőek a lakóik is. Goethe, az örök harmónia és tökéletesség hirdetője dühvel kelt ki a romantikus *mitológia keleti szörnyei*, vadállatai és torzalakjai ellen. A magyar mitológia idők folyamán elkallódott, — így a költőnek kellett alkotnia. A keresztény mitológiát azonban nem használhatta, kénytelen volt tehát visszanyúlni a magyarság multjához, a keleti népek kultuszához. Fölösleges Toldy szerint a *Zalán futásának* dualizmusánál a történeti igazság kérdését felvetni: lehet, hogy az ősmagyarok istenhite nem ilyen volt, de ilyen *lehetett*. A költőt alkotásában, ha az a köztudattal nem ellenkezik, nem korlátozhatja a valóság, vagy a tudomány, — mert ő alkotó, kinek joga van a

kész elemeket belátása, célja szerint változtatni, fölcserélni: «Neki éreznie kell azt a szabadságot, melyet a művészet géniusa ad, hogy kenye szerint hajtogassa, messe, toldja, elrendelje a történeteket, neki éreznie kell, hogy tőle belső igazság kívántatik, nem külső, s hogy noha jó ezt is fenntartani, amannak mégis mindenkor alá van rendelve.»¹ A Vörösmarty-féle kétpólusú magyar mitológia kiindulópontja a perzsa vallás, de megfelelője megvan a görögöknél és legfőkételesebb formában a kereszténységben. Az igazi isten képe Toldy szerint az eszményileg tökéletes ember képére van alkotva, — természetes, hogy Vörösmarty Hadúrban az eszményi magyar embert ábrázolja. Kelet és annak színes mitológiája felé fordítja Toldy figyelmét a «bájos tündérvilág» is. Ez a megkapó tündérélet «a leggyöngédebb phantasiának gyönyörű szüleményei, s átaljában napkeleti hévtől vannak áthatva, a boldog Arábiának minden fűszer illatit lehelik.»² Még jobban csodálja Toldy a keleti képzelet gazdag színpompáját Vörösmarty romantikus költészetének betetőzésében, a *Tündérvölgyben*. Legszínesebb jelenség itt a habléány. Toldy szerint benne érte el a költő mitológiaalkotó erejének megközelíthetetlen tetőpontját. «Aetheribb alakot Vörösmarty még nem festett, s itt maga-magát meghaladta. En tetszőbb naivságot, érdeklőbb ártatlanságot nem tudok képzelni. Ez a derültség, ez a lágyság és transzparenség a színekben talán felülmúlhatatlan.»³

A romantikus költő az időben sem ismer korlátokat a legrégebb multtól a legtávolabbi jövőig mind az ő birodalma. Varázsló, ki életet lehel a letűnt multba és proféta, ki fellebbenti előttünk a jövendő fátylát. Nem így van a színhelylyel. Jean Paul szerint az eposzban az idő elleni vétek megbocsátható, de a hely elleni nem. Az olvasó a mult és jövő minden korszakába tudja követni a költőt, de elfárad, ha a színhely gyakran változik: «Képzeletünkben a mult idő kényünk szerint szét vagy összeolvad: a hely megtartja hosszát.» A hely egységével van összefüggésben a romantikus természetfestés. A romantikus költő a természetben az örök alkotót, a mindig fejlődőt és alakulót látja. Számára a természet ugyanaz, mint a mult: személytelen és tárgyaltan vágyódás valami soha el nem érhető után. A romantikus táj valami beláthatatlan messzeség, ami a legjellegzetesebb érzelmkomplexust kelti fel: fájdalom, emlékezést, vágyódást. A misztikus, megmagyarázhatatlan, sötét és kifürkészhetetlen erdő, az eszméltető várrom, mult idők vágyakozásra indító emléke, a multból a jövő felé siető, távol messzeségben eltűnő felhő a

¹ *Kritikai Berek.* 148. l.

² U. o. 72. l.

³ Vörösmarty: *Salamon királyának bírálata.* U. o. 146. l.

romantikus természetábrázolás leggyakoribb kellékei. Vörösmartynál Toldy ebből mit sem talál. A magyar költő csak *jelzi*, de nem *festi* a természetet. Pedig szerinte «korunk ezen poetái tájfestést annyira szereti, hogy nemcsak nevezetesebb alkotó része lett az újabb epicus költeményeknek, de már külön osztályát is teszi a költésnek.» De milyen is az a táj, hol Zalán megütközik Árpáddal? Az Alföldön vagyunk, melyet Petőfi még nem fedezett fel. Itt nem áll a szem útjába se közel, se távol semmi akadály. Nincs erdő, melyen pillantásunk megpihenne, hegy tetején nem áll régi idők elmélkedésre készítő emléke, omladékos várrom, sőt még hegy sincs. Sivár, kihalt a táj, igazán csak öldöklésre alkalmas. Itt nem talál tárgyat a romantikus tájfestő. De ha a természet mostoha volt e tájhoz, a romantikus költő életet vihetett volna bele. Toldy számonkéri Vörösmartytól, hogy miért nem kísérelte meg a sivár tájat a költészet eszközeivel szebbé tenni: «Mily tág, eleven és dús phantasiájának igen megfelelő mezőt hagyta itt költőnk elsiklani.»¹

A klasszikus — Toldy szerint antik — költő tárgya felett áll, vele semmi kapcsolatban sincs, csupán száraz érzéketlen tolmácsa. A romantikus költő szorosán összeforr tárgyával, vele él, benne mozog. Így az ő hangja személyes, indulatoss, sőt sokszor szenvedélyes. Együttérez hőisével, ennek győzelmét elősegíti, ellenfeleit gátolja. Hangja ilyenkor átforrósodik, szubjektívvé lesz. Ezek az alanyi kitérések közelebb hozzák a tárgyat az olvasóhoz, ki ezáltal a történésnek maga is részesévé válik. Természetesen a költőnek óvatosan kell kezelnie ezt a személyes hangot, hogy az olvasót ne zökkentse ki az eposzi hangulatból. Ritkán forduljanak elő ezek a lírai vagy épen személyes jellegű betoldások és olyanok legyenek, hogy mennél többen ismerjenek bennük a maguk érzelmeire. Vörösmarty epikájában is rátalál Toldy a romantikus költészetnek erre a kedvelt fogására. De Vörösmarty mérséklettel alkalmazza ezt a vele való visszaélésre csábító fogást, s akkor is mindig «rátalál szívünk húrjára.»

A legjellegzetesebb romantikus hősök a lovagok. Alakjuk a mindig óhajtott, de soha tökéletesen el nem ért, hármass lovageszményből fakadó romantikus vágyakozásnak örök beteljesülhetetlenségét juttatja eszünkbe. A *Zalán futásában* a lovagi erények csillogtatására nincsen alkalom, de van a romantikában felette álló *Cserhalomban*. Itt «nagyobb pompával lépnek fel a személyek, ... mert a költemény szűkebb határai közt a színek nagyobb koncentrálást kívántak.» A középpontban a magyar lovag eszményképe, Szent László áll, «s benne gyűlvén össze minden lovagiasság, ez belőle hinti

¹ *Aesthetikai Levelek*, 101. l.

romános sugarait az egész magyarságra.»¹ Szerencsésnek tartja Toldy, hogy Vörösmarty a kunoktól elrabolt magyar leánykát, Ételkát, Ernyeinek, Salamon király agg tanácsosának leányává tette, ezáltal érdeklődésünk szubjektivebbé, részvétünk melegebbé válik. Ezen «epizódja által Vörösmarty mindenek a romantikának a lelkét hagyhatá előmleni, s phantasiájának szabad mezőt nyitván, hol megragad nagy erővel, hol ismét bájol és olvaszt. Ezáltal lehetett csak a karakterekbe többoldalúságot, az érzeményekbe lágyságot hozni, s így a véres világot rózsacsillámnak enyhíteni.»² Az ellentéteknek ez a hangsúlyozása és halmozása, a kegyetlen indulatok ellágyítása, a korlátok nélküli magával ragadás, az elbájolás és elolvasztás jellegzetes romantikus vonások. A szépek és rútak, gyengének és erősnek, jónak és gonosznak ez a töményített alkalmazása magával ragadta az olvasót s ennek fantáziája szívesen kapott szárnyra a költő vérbő képzeletével. Az «önkényes magátátengedése ily határozatlan, homályos s épen azért *oly bájos képeknek, oly poétai, oly hathatós motívum, hogy csak kárával lehet el nélküle a költő.»*³ A tárgyhoz szorosan alkalmazkodik a stílus is: követi a tárgyat a «nyugalomtól fogva az emelkedésig és iszonyatig», s az egészen előmlik a költőtől ügyesen adagolt világosság, mely sokszor valójában romantikus clair-obscure, vagy Toldy szavaival: «félköltői világosság.»

A romantikus hős a végletek embere. Nem is ember abban az értelemben, hogy benne sok jó vonás egyesül kevés rosszal, vagy a rossz van túlsúlyban, esetleg épen kiegyenlítik egymást a végletes tulajdonságok, hanem a maximális jó együtt forrong benne a rossz kiteljesülésével, a gyengeség az erővel, az önbizalom a tökéletes lemondással. Ezek az ellentétek keltik a romantikus feszültséget s csigázzák az érdeklődést és figyelmet, részvétet és együttérzést a végsőkig. A romantikus költő végigjártassa olvasója lelkének amúgy is megfeszített húrjain az összes lehető motívumokat s mikor az érdeklődés elérte a csúcspontot, meglepő fordulattal oldja meg a csomót. Az ellentéteknek ezt a halmozását találta meg Toldy, Salamon király szélsőséges jellemében: «O érzékeny és ingerlékeny, tele becsületszomjjal és büszke önérzéssel; majd genialis erőben és tűzben háborgó és lobbanó, majd ismét lecsüggedő; de mind a két esetben magától semmit sem kezdő, más által pedig mindig könnyen elhatározható: tudniillik ő roppant cselekvő erő mellett semmi akaró erővel nem bír. Anyját, hitvesét szerető, Ernyeit határ nélkül tisztelő, roko-

¹ U. o. 133. l.

² U. o. 138. l.

³ U. o. 78. l.

naitól csak ármánykodó kezek által tolatik vissza, mert a bizatlankodás karakterének fő vonása s még Vid által sem gyanutalan, de ez annyira körülvette hódolásaival s maga által szerzett bajaiban oly szükségessé tette magát neki, hogy rajta már ki nem adhat, stb.¹

A romantika gyakran megelégedett a történesek külső rugóinak szemléltetésével s legtöbbször nem kutatta a mélyebb okokat. Számára az volt csupán fontos, hogy a cselekvény külsőleg valószínű vagy elképzelhető legyen, — a belső megokolással nem törődött. Toldy ebben a vonatkozásban túlhaladta a romantika álláspontját s közeledett a csak mintegy két évtized múlva s akkor is az ő ellenzékeképen jelentkező esztétikai realizmus felé. Vörösmartyról szóló tanulmányában, de későbbi bírálataiban is fellelhető a «belső szükség» hangsúlyoztatása s a munkák megbírálását ennek vizsgálatával kezdte meg. Ő a belső szükségességet nem a *hihető* vagy *valószínű* jözan világába vonta le, hanem a köznapi fölé emelkedve lélektani, sőt metafizikai alapon vizsgálja a történeket és azt mérlegeli, hogy *ezt* a bizonyos cselekedetet *az* az ember, kit *ilyennek* ismertünk meg, elkövethette-e. Az író alapozza meg a cselekvényt és munkája kifejlését hőse jellemével, mert az «individuumok viszonyaiból fejlik belső szükségénél fogva ilyen vagy amolyan vég.»²

A romantikus jellemekhez alkalmazkodik a romantikus stílus is. Rohanó, száguldó, magával ragadó ez az előadás, sokszor meg játékos vagy épen pajkos. Minden fokozat, minden árnyalat megvan benne a tengerszem nyugodtságától egészen a háborgó óceán viharzásáig. Toldy Vörösmarty epikája alapján a romantikus stílus jellemző vonásaiként az «érzékiséget», a «szemlélhetőséget» és az «elevenséget» hozza fel. Az első meghatározójegyzen az előadásmódnak a tárgyhoz való alkalmazkodását, a másikon pedig kifejezőkészségét érti. Vörösmarty *Hedvig* c. balladájáról szóló későbbi bírálatában részletesen foglalkozik a romantikus stílus, egyben a romantika jellemző jegyeivel: «A virágos stílus... a romános (romantikus) karakterű művek tulajdona. Ezekben a phantasia az úr: játéka nem tisztel egyéb törvényt, mint a szépét; korlátokat nem ismerve, magának merész feltalálásában, természetfeletti tündérteremtményekben tetszik; hol az égben, hol a földön és föld alatt veri fel a sátrát; a holt dolgoknak életet ad, szikla és virágok szólnak, az istenek emberré lesznek, s mindent által változtat tündér kénye szerint. Megvetvén az egyszerűséget, nagy apparátussal űzi célját, a legkülönfélébb állató részeket tarkán vegyítik; de mindenütt mégis egy

¹ Vörösmarty: *Salamon királyának* a bírálata. U. o. 157—59. l.

² U. o. 157. l.

rózsaszín fenék csillámlik keresztül, s ez a szerelem: égi és földi, emez űzi a hőst harcba és viszontagságba, amaz teszi bátorságát rendülhetetlenné. Sehoh a poezis annyira nem idealizál; a fenntebb hatalomba való bizodalma határtalan, a szerelem aetheri, a hősiség közerő feletti. Jelentésénél fogva symbolikus költésnek szabadna neveznem.»¹

Elméletirő részletesebben igen, de pontosabban azóta sem határozta meg a romantika ismertető jegyeit. Mindazonáltal csodálata, barátja és lelkesedése az «új költészet»-ért nem tettek annyira elfogulttá, hogy Vörösmartyt fenntartás nélkül romantikus költőnek hirdetné. A magyar romantika tetőpontját a *Tündérvölgyben* látja: azzá teszi a benne nyilvánuló «buja orientális phantasia,»² valamint a Zrinyi-strófa, melyet az ilyen, — de csakis az *ilyen*, — jellegű műveknél alkalmasnak talál. Itt — kora klasszikus költőkön nevelkedett gyakorlatának megfelelően, — némi kicsinylés, vagy meg nem értés érezhető ki hangjából a magyaros verseléssel szemben. Arany *Toldija* előtt ez szinte érthető. De az már túlzásnak tetszik, hogy eposzát — melyet jellege szerint a *Tündérvölgy* és az *Aeneis* közé sorol be, — Zrinyi, szerinte ma «bizonyosan reguláris olasz stancákban költené.»³ Romantikus eposz a *Cserhalom* is: benne a romantika két jellemző jegye, a «lovagság» és a «christianismus» jelentkezik. A *Zalán futása* romantikus jellegéről már nincs annyira meggyőződve, hangja itt óvatosabbá válik s kétfelé tekintve kísérti meg a honfoglalás eposzának a helyét meghatározni. Romantikusnak nem meri állítani: zavarja mindenekelőtt a hexaméteres forma, mely ellenkezik a romantikus gyakorlattal, hiányolja a természetfestést, felemlíti az állandó díszítő jelzőket, amelyekkel «a romános poezis... nem él.» De klasszikusnak sem mondható: ez ellen szólnak az eposzon végigvonuló szerelmi epizódok, a költő lantján életrekelő magyar mitológia, a helyekkel közszel átforrósodó szubjektív hang s az egész művet meghatározó nemzeti jelleg. Toldy véleménye tehát az, hogy Vörösmarty ugyan már az új irányba halad, — s mennél inkább fejlődik, annál jobban, — de a *Zalán Futásában* még nem tudott teljesen elszakadni a klasszikus költészettől; egyaránt «hasonlít az ó és új költőkhöz,»⁴ «szelleme még az antik és romános közt látszik lebegni.»⁵

A Vörösmarty-tanulmányon kívül az e korszakból származó bírálatai közül legérdekesebb az, amelyben Kölcey

¹ *Auróra 1830-ra.* U. o. 292. l.

² *Auróra 1828-ra.* U. o. 233. l.

³ *Aesthetikai Levelek.* U. o. 142. l.

⁴ U. o. 110. l.

⁵ U. o. 102. l.

helyét a magyar romantikában kijelöli. Kölcseyről Körner *Zrinyijének* megbírálása óta a legmélyebb tisztelet és a legőszintébb elismerés hangján szól: «Előadásra nézve Kölcsey bármely nemzetnek műphilosophusai közt is igen előkelő helyet foglalna.»¹ Dalaival és ódáival foglalkozva azt látja, hogy a romantika ezeknél ugyanolyan mértékben jut kifejezésre, mint a *Zalán futásában*: Kölcsey költészete «lebeg» a klasszikus és romantikus irány között, vannak szálak, melyek oda fűzik, de más meghatározó jegyek már ide sorozzák: «Az érzés heve, a képek romantikája az előadás által naív karakterben jelenik meg; kép, — érzés, — tónusra classicus példányok, milyennek kell a *dalnak* lenni; s e tekintetek szerint Kölcsey leginkább Goethehez látszik közelíteni. Kölcsey Dajkával a magyarok legsubjectivusabb lyricusa, de ennél minden lyricusainknál romantikára gazdagabb, az egésznek ideájára művészibb, nyelvre simultabb, versre édesebb.»² Toldy tehát nem azt állítja, hogy Kölcsey romantikus költő, csak azt, hogy minden magyar költő között ő a legromantikusabb, — de benne is maradt sok a klasszicizmusból.

Toldy a magyar irodalom aranykorába született bele. Más kritikus — különösen fiatal korában — másod- és harmadrangú műveken hegyezgeti kritikusi tollát, ő pedig, már mint ifjú, a magyar szellem legkiemelkedőbb képviselőit vehette bonckése alá. Barátság kötött össze bírálót és megbíráltakat, — az előbbit dicséri, hogy kritikái sehol sem viselik e barátság nyomait. Toldy valahogyan úgy érezte, hogy amikor felveszi a tollat, szent ligetbe lép, ahová nem hat el sem rokon-, sem ellenszenv, sem elfogultság, sem részrehajlás. Gyakran tévedett, de sohasem rosszakaratból, s tévedései legtöbbször a megbírálnak kedveztek. Ha valamely mű megnyerte tetszését, akkor előadása rohanó, képekkel zsúfolt, majdnem exaltált, — egyszóval: romantikus.

6. A romantika elméletébe való elmélyedéssel szoros rokonságot mutat Toldynak a népköltészet iránt ébredező érdeklődése. A romantikus nemzeti gondolatból természetesen fakadt a tágabban és enyhébben értelmezett nemzet, a népi iránti rokonszenv. A klasszikus általános emberivel szemben ott áll mint egyed, mint egyszeri a nép. Ez és ennek minden megmozdulása az elvont nemzetinek reális jelentkezése. A német romantikában a népiesnek elérése Grimméknél, Novalisnál, Arnimnál és Brentanónál a legfőbb cél volt: úgy érezték,

¹ *Élet és Literatura*, 1826. Megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1826. X. k. és az *Élet és Literaturában* 1827., valamint a *Kritikai Berekben* 173—192. l.

² *Auróra* 1828-ra. Tudományos Gyűjtemény, 1828. I. k. 101. l. és *Kritikai Berek* 243 l.

hogy népükkel, annak történelmével közös az ő múltjuk is. A magyar romantikában a népiest s a népköltészet értékét Kölcsey ismeri fel. A *Nemzeti Hagymányok* c. mélyenjáró tanulmányában Herder nyomán a népköltéssel foglalkozik s azt a nemzeti poézis eredeti szikrájának nevezi, mely a műköltészetet csak gazdagíthatja.¹ Toldy a népköltészetben a nemzeti esztétizis frissítő forrásait látja, s érdeklődve fordul Stephanovicznak ezidőtájban megjelenő szerb-népköltési gyűjteménye felé. Wessely tanárnak e gyűjteményről szóló értekezése nyomán² részletesen taglalja a szerb balladákat és lírai költeményeket s örömmel köszönti Vitkovics hasonló tárgyú tanulmányát, valamint eredeti és fordított szerb népdalait és népballadáit. A német romantikus elmélet, Kölcsey népköltészet-szemlélete s a szerb népköltési gyűjteménynek Európát bejáró híre arra készítették, hogy a magyar népköltéssel foglalkozzék. Nem tud azonban szabadulni kora halitéleteitől s a magyart prózai népnek tartja: «A mi népdalaink között kevés az illatos virág, mert — valljuk meg végre is őszintén — a magyar más nemzetek mellett többféle okok összejöveteléből csak igen csekély mértékben költői nemzet.»³ Azt nem mondja meg, hogy mik azok a többféle okok, de sejteti, mikor azt fejtegeti, hogy «minden nemzet népdalainak közös characterere az érzés sentimentalismusa naiv előadásban.»⁴ A magyar — ezt következtethetjük Toldy megjegyzéséből — nem szentimentális, hanem józan nép, mely épen ezért kerül a naiv előadást is, ahol t. i. az előadó is, a hallgató is hisznek az előadottak igazságában. De ha már népünknek nincsenek népdalai, legalább legyenek mű-népdalaink. Épen ezért örömmel üdvözli Kisfaludy Károlynak az *Auróra* 1829-es évfolyamában közölt huszonöt népdalát. Szerinte ezeken «azon sajtáságok, melyek a magyar népdalt bélyegzik, mesterkézzel vannak visszaadva; s a költőnek... lyrai phantasiája kifogyhatatlan gazdagságai által oly lépcsőre emelve, melyen a szerbus és az éjszaki nemzetekéivel bátran kezethatnak.»⁵ E népdalok írására Fenyéryvel ő szólította fel Kisfaludyt, épen ezért örömmel látja a mesternél az érdeklődés felébredését a magyar népköltészet iránt s azt, hogy népdalírássra hívja fel Vörösmartyt, Vitkovicsot, Fáy és Bajzát. Ezek népdalait azután összegyűjtve olcsón terjesztenék a nép között.⁶ Toldy is, Kisfaludy is téves

¹ *Élet és Literatura*, 1826. 50. l.

² Megjelent a *Felső-Magyarországi Minervában*, 1827. IV. füzet, 1153—1167. l. *A szerbus népköltészetéről* c.

³ *Tudományos gyűjtemény*, 1828. 107. l.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ Haraszi Károly: *Bajza és Toldy irodalmi levelezésének jelentősége*. Bp. 1909. 30. l.

ideológiában élnek: a népköltést szobavirágnak gondolják, amelyet mesterségesen lehet kitenyészteni és elterjeszteni a nép között, a helyett, hogy az ellenkező irányból indulnának ki és a népdalokon tanítanák költőinknek a magyar népdal sajátságait. Angliában a *Handbuch*ből főleg a népdalok tetszetek — talán ez is közrejátszott, hogy később az Akadémián és a Kisfaludy Társaságban a népdalgyűjtésnek éppen Toldy lett egyik leglelkesebb szószólója.¹

7. A *Handbuch* romantikus indítékaival szorosan össze függ Toldy külföldi útja is. Már 1824-ben kinn jár Lengyelországban s meglátogatja Báthory István sírját. Innen magyarságában megerősödve tért vissza.² Ennél sokkal döntőbb hatással volt rá 1829—30-ban tett nyugateurópai útja. Ennek az útnak romantikusan készül neki.³ Benne a magyarság nyugatra-vágyódásának egyik első képviselőjét láthatjuk. Útjának egyik fő célja a magyarságnak, irodalmának, nyelvének külföldi megismertetése volt. A német romantikusoknál a vándorfelolvasások divatja járta. A Schlegel-fivérek bejárták a nagyobb német városokat, felolvasásokat, előadásokat tartottak s mindenütt terjesztették a romantika eszméit, agitáltak az új irodalom mellett. Ilyen apostoli munkára vállalkozott Toldy is, az ő romantikus nagy szerelme, a magyarság érdekében. Nyugat-Európa ekkor a forradalmak és felkelések lázában vajúdott. Útja először Németországba vezetett. Németországban a romantika végét járta, belső meghasonlás dúlt, amelyből később az Ifjú Németország forrott ki. Toldy bejárja a nagyobb városokat, hallgatja Hegelt, s «mindenütt azon van, hogy a magyarságot megismertesse, hol nyelvünk alkotásáról, hol irodalmunkról olvas fel, vagy ad elő.⁴ Legmélyebb hatással Weimarban tett látogatása volt reá. Goethe a német romantikusokhoz hasonlóan Toldynak is, Bajzának is az irodalmi beteljesülést jelentette.⁵ Tőle várt valamit, talán biztatást, talán útmutatást. Mily keserves csalódást jelenthetett a fiatal rajongó számára, mikor azt kellett látnia, hogy a német írófejedelem teljesen tájékozatlanul áll a magyarsággal szemben. Azt a félórát, amelyet együtt töltöttek, Toldy arra használta fel, hogy nemzetéről, annak multjáról tartson előadást s meggyőzze Goethét arról, hogy a magyarság nem Dsingisz-, vagy Batu kánnal jött be Európába, hanem fejlett és sokszázados

¹ Greguss Ágost: *Toldy Ferenc emlékezete*. Kisfaludy Társaság Évlapjai XI. k. 210. l.

² Kuncz id. m. 21. l.

³ Eltávozása előtt búcsúdalt kér barátjától, Bajzától: «hol a honmaradó kedves búcsút vesz az eltávozó baráttól.» Id.: Haraszi Károly: id. m. 31. l.

⁴ Kunfi Zsigmond: *Toldy Ferenc*. I. K. XIII. k. 43. l.

⁵ Farkas id. m. 260 l.

műveltsége van. Más talán kiábrándított volna a körülrajongott nagy német írónak ez a felületes nemtörődömsége, de Toldy ebből is új erőt merített, hogy dolgozzék a magyarság ügyéért.¹ Tovább utazott Angliába. Londonban Esterházy hercegnek, az akkori osztrák nagykövetnek volt huzamosabb ideig a vendége. Itt a legjobb társaságban mozgott, de, mint már a *Handbuch* méltatásánál láttuk, a Themze partján sem voltak tájékozottabbak Magyarországról, mint a Rajna mellett. Mégis itt némi elégtételül szolgálhatott az a feltűnés, amelyet John Bowring magyar antológiája keltett. Útjának utolsó állomása a júliusi forradalom lázában gyötrődő Franciaország volt.

Az a sok közöny, megnemértés és rosszakarat, amellyel Toldy útközben a magyarságot illetőleg találkozott, nem lohasztotta le sokszor szinte tárgyatlan nemzetszeretetét. Útjának legfőbb eredménye a magyarságnak külföldön szerzett új értékelése volt. Hazajöve meg akarta mutatni, hogy nyugatra-nézésünk már nem soha be nem teljesülő, kínzó vágyalom. Hanem nemzetünk az ő és a romantikus nemzedék munkája által egyenrangú társává válik a németnek, az angolnak és a franciának.

8. Itthon azonban rossz hírek várják. Az Auróra-Kör vezére, Toldy atyai jóakarója és barátja, Kisfaludy Károly halálán van. Toldy mint orvos tudja, hogy menthetetlen, s a bekövetkezett vég után kétségbeesetten írja Kazinczynak: «Árvaságra jutottunk! Pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk, s a legjobb, leghívebb barát! És a literatura.»² Szerencsére az utóbbiban nem lett igaza, — s ebben neki van oroszlánrésze. Az eddigi kedves szeretetreméltó fiú, — Kisfaludy «heves, hirtelen, de jó Franzli»-nak írja,³ — akit lágyaságáért, hajlíthatóságáért Vörösmarty és Stettner bülbülnek neveztek,⁴ lassanként az elhunyt vezér örökébe lép. Már korábban mindenütt ott akar lenni, minden irodalmi vállalkozást támogat, de az akkor ifjú lelkesedés volt, most a férfisorba lépő romantikus vezér céltudatos tevékenysége. Látszólag hárman veszik át a gazdátlanra vált vezéri hatalmat: Vörösmarty, Bajza és Toldy. Hármuk közül Toldy volt a legtevékenyebb. Bajzát érdessége, megközelíthetlensége, kegyetlennek tartott kritikája, valamint nagy elfoglaltsága — szerkesztő, politikus, kritikus, költő, majd színházigazgató egy személyben — tartották távol a nem is áhitott vezéri polctól,

¹ Földes Gyula: *Toldy Goethénél*. Magyar Hirlap, 1932. 13. sz. — Hatvany Lajos: *Magyar látogató Goethénél*, Magyar Hirlap, 1932. 7. sz.

² Kaz. lev. XX. k. 410. l.

³ Kisfaludy levele Toldyhoz, 1829. nov. 11.

⁴ Waldapfel: id. m. 320. l.

Vörösmartyt pedig befelé fordulása, passzivitása, valamint az a körülmény, hogy mint költő maga is versenytársa volt a vezetetteknek és sokkal nagyobb felületet szolgáltatott a támadásra, mint az irodalmi vitákon felül álló Toldy.¹ Kényes helyzete bizonyos mértékben befolyásolta egyéniségét is: Kazinczy Gábor még «delicát embernek» nevezi,² de megjelenik nála új, egyénien feltűnő vonásként harci készsége, vitatkozó szenvedélye és személyeskedő hajlama. Bátor volt a vakmerőségig. Még serdülő gyermekkorában, 1821-ben írja Bajzának: «... Legkisebb vágyam sines a publikumnak tetszenem és soknak igen jó volna ez alapon állapodni: mert kemény, de rendülhetetlen. Sokkal jobb a publikumot meghódítani, mint magát hódja alá vetni.» Majd öt évvel később ezt olvassuk: «Bántassék meg a publikum, bántassanak meg félszeg diktátoraink, rohanjanak ellenünk pszeudokritikusaink villámai, ha ez történik, akkor jó még csak divatba az intézet... s ha csak ennyire mentünk, nyertünk, győztünk s pályát nyitottunk az új revolúcióra. Az új iskolának kell diadalmaskodnia, vagy elveszünk.» S valóban Toldy hivatásának küldetészerű tudatában megfeszített energiával dolgozik, hogy «az új iskola,» a romantikus irány, győzzön. Tudja, hogy ez a harc nem lesz könnyű, de vállalja, még forradalom árán is: belőle és általa a magyarság új, nyugateurópai mintára megformált arcát akarja kialakítani. Szeme előtt egy cél lebegett: hazája műveltségének felvirágoztatása. Mindent ennek rendelt alá, mindent ehhez mért. Büszkén és nyugodt öntudattal írhatta 1842-ben Kis Jánosnak: «Mi sohase kérdeztük: ki, hanem mi, tüzzel és tekintetlenül támadtuk meg azt, mit károsnak tartottunk irodalmunkra, de tettük — sok évek után mondom — tettük, mert haszonnak tartottuk». Kegyetlen azért nem volt. A fiatal költők bátran fordulhattak hozzá tanácsért, mutathatták be készülő munkáikat, ő nem azt nézte, ki hozza, hanem: mit hoz. Maga ezt írja erről egyik cikkében: «Segéld a kezdőt és éleszd, békéltesd a felekezeteket, az érdemest koronázd meg, — légy ör, üzd ki a szép palotájának tornácából a részegeket, ez a legfőbb tanárszék kötelessége.»³ Bajza komorveretű, megközelíthetetlen egyénisége, Vörösmarty költői nagysága, Toldy harci készsége rettegetté tette nevüket az irodalomban. Céltudatosak voltak: a fontosabb örhelyeket az új irány, a romantikus forradalom emberei foglalják el. Így Toldynak szánják az alakuló Akadémiában a titoknokságot, de ezt egyelőre még a régi nemzedék képviselője, Döbrentei, foglalja el s csak lemondása után, 1835-ben lép helyébe Toldy,

¹ Szász Károly: id. m. 304. l.

² Kazinczy Gábor levelei Mikó Imre grófhoz, I. K. 1936. 205 l.

³ *Élet és Literatura*, 1827. II. 2222. l.

hogy innen a hivataladta súllyal hirdesse a romantikus-nemzedék értékrendjét, melyet ki akarnak alakítani. Mozgékony-ságával, frissességével, minden új és üdvös iránt, érzékeny fogékony-ságával azonban már előbb magához ragadta az Akadémiában is az irányítást. Romantikus tudománypolitikai gondolataiért és terveieért — melyek gyújtópontjában mindig a nemzeti gondolat és a nyelvesszményiség állt — bátran sikraszállt, literátor volt a fogalomnak irodalmi agitátor, szellemi vezető, irányító értelmében. Irodalmi encyklopédista, kinek a magyar irodalom és a magyar nyelv szívügye volt. Amilyen mértékben izmosodott az első, olyan mértékben nőtt érdeklődése, részvéte a második iránt. A nyelvesszményiség romantikus ideál. A romantikus érdeklődés középpontjában mindig ott állt a nyelv, annak eredete, lényege. A romantikus elméletirő számára kezdetben a tartalom egyenértékű a nyelvvel. Később azonban a nyelv foglalja el az első helyet. Ezt a fejlődést vehetjük észre Toldynál is: a grammatikai nyelvesszmény mögött háttérbe szorul az esztétikai ideál.¹ Ennek a nyelvesszménynek legélesebben akkor adott kifejezést, mikor Szontágh Gusztávval az irodalmi eszményesség, vagy irodalmi nyelvesség felett vitatkoztak: «Íróra nézve grammatikánál, helyesírásnál, hibátlan nyelvnel *jobb* dolog van, de *elsőbb* bizonyosan nincs.»² Természetesen literatori tevékenysége nem merült ki nyelvesszményi vitákban. Forgolódott és dolgozott az Akadémián, irt tanulmányokat és kritikákat, olvasott és buzdított, szerkesztett folyóiratot és szótárt, mint ő mondja: «mindenben voltam minden, adminisztráltam, elnököltem ... irtam, tettem ...»³ A mellett támadta és dorongolta a bitorlott tekintélyeket, kiüzte a kontárokot az irodalomból, izgatott a tudományosság mellett, — egyszóval ő volt az irodalmi buzgalom megszemélyesítője.

A még nem is harmincéves férfiuinak tevékenysége sokaknak nem tetszett, különösen az akadémiai első nemzedéknek, — ezek vezérüknek még mindig az elaggott Kazinczyt tekintették. Előrelátható volt, hogy a két vezér és rajtuk keresztül a két nemzedék előbb utóbb megütközik egymással.⁴ Lenyügözö kép, titánok harca: az életrekelt magyar irodalom zsenge hajtásainak ápolója, a roskadozó agg vezér s vele szemben az új kor szülötte: Toldy, aki túlpezsgö virtusával, fékezhetetlen öserejével azt a másik Toldit juttatja eszünkbe: őt is elkapja heve, elragadja indulata. Az alkalom nem soká

¹ V. ö. Brisits Frigyes: *Vörösmarty és az Ezeregyéjtszaka*, I. K. 1933. 60. l.

² *Figyelmezö*, 1837. I. 14. sz.

³ *Bp. Szle.* 19. k. 39. l.

⁴ A két nemzedék küzdelméröl érdekes adatokat közöl Gálos Rezsö: *Döbrentei papírosszeletei*. IK. 1914. 459—64.

váratott magára. Pyrker László egri érsek kiadott többek között egy német nyelvű eposzt,¹ amelyet Kazinczy prózában a *Szent Hajdan Gyöngyei* címmel magyarra fordított. Toldy G. jegy alatt megtámadta Kazinczyt. Császár szerint az is közrejátszott a támadásban, hogy Kazinczy ezidőtájtban lanyhán nyilatkozott a *Zalán futásáról* s Árpádöt, minden magyar ember csodált hőst, enyhe gúnnyal a becsületesebb emberek langyos osztályába sorolja.² Toldynak nagyon fáj irodalmunk «great old man»-jének értetlensége a csodált, utólérhetetlennek tekintett Vörösmartyval szemben s így bizonyos elégtétellel támadja meg Kazinczyt. Kedves neki Kazinczy személye, de a haza szent. Ugy érzi, hogy Pyrker és Kazinczy cselekedete az egész magyar irodalmat, sőt az egész nemzetet megbántotta: magyar főpap munkájával a német irodalmat gyarapítja, s irodalmunk egyik büszkesége ezt megint magyarba ülteti át. Félti a magyar becsületet, fél, hogy «a külföldnek azt kelle látni, hogy egy magyar, kinek bölcsőjét Musa rengeté, szűkebbnek ítélte nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak, mint hogy teremtményei méltóságának megfeleljen.»³ Igazi romantikus hévvel és meggyőződéssel indul a harcba, hiszen szent ügyet, anyanyelve és nemzete ügyét védi. Kétségtelen azonban, hogy Toldy akarta ezt a harcot, vágyott rá, mert úgy érezte, hogy a küzdelem a szembenálló felek számos nézetét tisztázni fogja. A harc felidézésében Kazinczyt követte, kinek polémiaelmélete épen kereste a küzdelmet, mert ez frissíti fel az irodalom vérkeringését és szül új, értékes eszméket: «Veszekedik, tépi, döfi a két bohó egymást, de a dolog nyer az ő veszkeedések által.»⁴ Azt, hogy ő valóban akarta a küzdelmet, igazolja az, hogy mind Bajzának, mind neki alkalma lett volna a *Szent Hajdan Gyöngyei* megjelenését megakadályozni, de ők várták és állták a harcot.⁵ A világosan felépített cikk második fele bennünket kevésbé érdekel: azért feddi Kazinczyt, hogy az eredetiben kötött formában irt verset prózában — igaz, művészi prózában — tette át. Kazinczy válaszával⁶ s Toldy feleletével⁷ nem foglalkozunk, az ősz mester időközben meghalt, s Toldy Rummy Károly,⁸ Kazinczy jóbarátja ellen folytatja a vitát.⁹ Rummy

¹ *Perlen der heiligen Vorzeit*, Ofen, 1821.

² Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története*. Bp. 1925° 187. l.

³ *Kritikai Lapok* I. k. (1831) 13—23. l. és *Kritikai Berek* 317—325. l.

⁴ *Kaz. Lev.* XI. k. 163. l.

⁵ Kuncz id. m. 56. l.

⁶ *Tudományos Gyűjtemény*, 1831. II. k. 125—26. l.

⁷ *Kritikai Lapok*, 1833. II. f. és *Kritikai Berek* 225—231. l.

⁸ Rummy cikke *Der Spiegel* című pesti német divatlapban jelent meg *Patriotische Rüge* c.

⁹ Toldy cikke Rummy ellen: *Kritikai Berek* 331—344. l.

Toldynak Pyrker ellen intézett támadását, «nem, mint individuális tárgyat, hanem generalitássá változtatva s mint német lakóink nyelve gyűlölségére épült *magyaromaniát* állítja a közénk vegyült német közönség elébe a szívek ingerlésére, a már-már szunnyadni kezdő nemzeti gyűlölet fellázítására.» De leleplezi a német író célját: «A honi nyelv mellett felszólaló írókat rágalmazni, sőt . . . a testvér kézfogást és nemzeti frigyessülést felbontani.»¹ Majd néhány lappal utóbb megtaláljuk Toldy-nak s rajta keresztül az egész romantikus nemzedéknek hitvallását és értékmérőjét: «Nekünk a nyelv fő palládiumunk s ha győzedelmét annyi ellenséges behatásoknak közepette féltjük, nem féltünk-e nálánál még többet is: *a nemzet életét* s oly valamit, melyet, ha nem mondom is, minden épkeblű érteni fog.»² Furcsa és visszás helyzet, mely ha nem volna oly megkapó, mosolyra indíthatna: Schedel Ferencnek, a racionalista német világpolgárnak és Thalherr Jozefinnek, a bécsi polgárkisasszonynak a fia, ifjabb Schedel Ferenc — a Toldy nevet még csak az irodalomban s ott sem mindig használja, s ez csak 1844-ben válik családi nevévé — védelmezi a megvetett, lenézett, mostoha magyar nyelvet felsőeöri Pyrker László egri érsek, Heves vármegye főispánja, ősrégi magyar dunántúli család sarja, Anyos és Virág tanítványa ellenében, s öntudattal utasítja vissza a magyarománia vádját hazai földön is németnek maradt író társával szemben. Ha ez a romantikus kiállítás lenne Toldy egyetlen szereplése a nyilvánosság előtt, neve akkor is megérdemelné, hogy megmaradjon a magyarság emlékezetében, mert bizonyosság arra, hogy a kor, a környezet és az egyéni hajlam szerencsés találkozása le tud rombolni örökletesnek hitt korlátokat. Ő maga ezt igen világosan úgy fogalmazza meg, hogy «az ember mivoltát nem annyira a nevelés, mint a természettől nyert testi és lelki feltételek s az első ifjúságbeli különféle befolyások határozzák.»³

A *Szent Hajdan Gyöngyei* körül kitört vitának szerves folytatása és kiegészítője az a polémia, mely az 1833-i akadémiai nagyjutalom odaitélésekor lángolt fel. Ott magyarság és németiség, itt az akadémiai első és második nemzedék állott egymással szemben, de végső eredményképen mindegyik a romantika-klasszika aránypárnak más és más kifejezője. Ott Kazinczy, a klasszicizmusnak⁴ egyik legnagyobb magyar képviselője s egyúttal legkiválóbb teoretikusa állt szemben Toldyval, az új irány, a romantikus elmélet «representatív

¹ U. o. 332. l.

² U. o. 341. l. A Pyrker-vitára vonatkozólag I. még: Bleyer Jakab: *Kazinczy pöre az Auróra-körrel*. Egy. Phil. Közl. 1896.

³ Ö. M. II. k. 188. l.

⁴ Kazinczy azt állítja, hogy egyetlen magyar író munkájában sem is: mer annyi klasszicitást, mint a magáéban. — Lev. XX. k. 273. l.

man»-jével, itt Kisfaludy Sándort, a hagyományos magyar költészet képviselőjét védi Dessewffy gróf a magyar romantika vezéréért lángoló Toldy ellenében. De Kazinczy, a kiérdemesült agg veterán meghalt, mielőtt ez a fájó vita lezárult: a Gondviselés megkímélte attól, hogy látnia kelljen vereségét a közel félévszázaddal fiatalabb utódtól s Dessewffy örülhetett, hogy mindenesetre megtépázott dicsőséggel de — részint ellenfelei jóindulatából — fél győzelemmel, vagy fél vereséggel hagyhatta el a küzdőteret. Az előbbi erópárban — a Kazinczy-Toldy viszonylatban — a széphalmi mester halála mindenesetre hívebben szimbólizálja az irodalmi eszményválság küzdelmének eldőlését.

A nagyjutalom-vitában Toldy okfejtése világos, érvelése meggyőző.¹ Dessewffy Józseffel vitázik, aki az akadémiai bírálóbizottsághoz intézett feliratában nagyrészt szubjektív érvek alapján Kisfaludy Sándor mellett tör lándzsát.² Válaszában Toldy taglalja Kisfaludy költészetét és azt bizonyítja, hogy a Himfy-dalok egyhangúak. A költő alá van vetve a 12 sor igájának és sokszor kénytelen a különben cseenevész gondolatot «sok szókkal, synonym és nem synonymokkal kitömní», hogy teljes legyen a strófa. Eredeti költőnek tartja ugyan Kisfaludyt, de nem irányjelzőnek, «mert ami becses bennök, (a dalokban,) az el nem tanulható, azt a természettől kell nyerni; ami pedig eltanulható, annak eltanulása veszedelmes inkább, mint óhajtható, mert szétvizezésre, minden gondolatocskának szöözönökbe fúlasztására vezet mindenkit, ki legalább is Kisfaludy Sándor képzelmével nem bír.»³ Ugyanez áll a regékre is.

Az egyhangú és egyszínű Kisfaludyval szemben a mindössze egy évtizedes írói multra visszatekintő Vörösmarty-nál rendkívüli választékot lát. Kisfaludy csak egy, legfeljebb két irányban tört utat, Vörösmarty a költészetnek jóformán minden műfajában újat alkotott. Toldy cáfolja Dessewffynek azt az állítását, hogy Kisfaludy formában és szellemben nemzetibb Vörösmartynál. Kérdés, hogy mit értünk Dessewffy megjelölésén. Ha nemzeti szellemen «nemzeti érzés és gondolkodás értetik s a nemzeti formával belső formát s nem mérték-telen verset jegyzünk meg,»⁴ akkor Vörösmartynak kell nemzeti szempontból is a babért adni. A német romantikusok esztétikai államához hasonló «aesthetikai respublicáról» beszélő Toldy itt sem tudja megtagadni arisztokratikus nézeteit, mikor

¹ *Kritikai Lapok*, 1836. VI. füzet, 152—174. I. *Krit. Ber.* 378—395. I. Az 1833-iki nagy jutalom felosztása. Felelet gróf Dessewffy Józsefnek.

² Megjelent a *Felső-Magyarországi Minervában* 1835. I. 173—175. I.

³ *Kritikai Berék*, 383—384 I.

⁴ U. o. 386. I.

Kisfaludyt alsóbbrendűnek tartja, mert «élni fog, mint népi költő, midőn Vörösmarty a művészet sanctuariumában ragyogand.»¹ Shakespeare Antóniusának sanda fortélyosságára ismerünk, midőn azt bizonyítgatja, hogy a két költő művének fizikai súlyánál fogva is Vörösmarty felette áll pályatársának, mert az ő 21.000 sorával szemben Kisfaludynak mindössze 3500 sora pályázik. Toldy mindenképen Vörösmartynak nyújtja a pálmát, mert Vörösmarty «a romantos iskolának — melynek mindeddig az egy Zrinyi volt művészetünk mezején képviselője, bár nem ismert, vagy félreismert vagy nem értett, föl nem fogott képviselője, s vezér követők nélkül, — feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója.»² Itt szakad el Toldy teljesen a német romantikától s fordul a Zrinyiben gyökerező és folytatását csak Vörösmartyban föllelő magyar romantikához.

A Vörösmarty—Kisfaludy polémia jellegzetes, de nem rokonszenves végállomása Toldy romantícizmusának. A romantikus magyar nemzeti költészet felülmulhatatlan vezérének látva csodált barátjában, Kisfaludyt érdeménél kevesebbre becsüli, Vörösmartyt pedig olyan fellengző dicséretekkel «sujtja», hogy az a költőnek inkább kárára, mint előnyére szolgál. Romantikus extázisában igazságának kritikátlan bizonyítgatásával annyira megy, hogy a *Cserhalomról* azt mondja, hogy ez «a gyémántja a magyar költészet koronájának.» A *Tündervölgy* pedig «Moore Tamás műveit kivéve nem tűr hasonlítást európai művel,» a *Két szomszédvár* «egy eposzi Shakespeare, egy költő Prometheus teremtménye», «canticum canticorumja a gyűlölség poézisének.» S amikor már azt véljük, hogy belefáradt a dicsérő jelzők fokozásába, akkor *Egert* a magyar eposzok koronájának, kis *Iliásnak*, eposzaink eposzának nevezi. Lelkesedésében ellentmondásokba téved. A Moore munkái után páratlannak hirdetett *Tündervölgyet* felülmúlja a *Két szomszédvár* s ezen túlmagaslik, mint tetőpont, *Eger*. Arányérzékének ezt a sajnálatos megtévedését romantikus rajongásának, valamint annak tulajdoníthatjuk, hogy barátjának esetleges háttérbeszorításában a romantikus magyar nemzeti költészet vezérének s bizonyos mértékben az egész új iránynak a kudarcát érezte.

9. Az akadémiai nagy jutalom körül kitört harc Toldy romantícizmusának a záróköve. Az 1836-ban megalakult Kisfaludy-Társaságot Toldy hívta életre szeretett mestere emléké-

¹ A népinek és nemzetinek megkülönböztetését, mint értékrendi fokozatot megtaláljuk az *Aesthetikai Levelekben*, ahol azt írja, hogy «magosabb popularitás... kinálkozik könnyűségével... mert a nemzetnek, nem a népnek ratott.» *Krit. Ber.* 128. l.

² U. o. 385. l.

nek megörökítésére. Az újszülött kezdetben nem látszott életképesnek, s csak Toldy fáradhatatlan lelkesedésének, önfeláldozó tettekkészségének köszönhető, hogy mégis erőre kapott. Itteni elfoglaltsága, akadémiai küzdelme — melyet ott az «indolentia» ellen vívott — mintegy mástól évtizedre elterelték figyelmét az irodalomtól és annak történelmétől. A mellett 1837-ben elvállalta a Bajza szerkesztésében megjelenő Athenaeum melléklapjának, a szinte csakis kritikával foglalkozó *Figyelmező*nek a szerkesztését. Toldy szerkesztő volt a szó igazi értelmében: maga keveset írt, — akkor sem mindig az irodalom értékei felett tartott seregszemlét, — inkább átengedte a terepet fiatalabb munkatársainak, s csak arra vigyázott, hogy lapjának szelleme egységes legyen s főlősleges vitákkal ne kavarja fel az indulatokat. Az első évfolyamban Tieck Lajos *Der Junge Tischlermeister*jéről azt írja, hogy az író a tartalmat alárendelte a formának, ez utóbbi szép, «felengző», de elvakít, s a tartalom ugyanakkor nem győz meg.¹ Ez a bírálat Toldy romantizmusának mintegy utolsó csendülése. Láttuk, hogy Toldy, kinek fellépése irodalmi eszményválságot jelentett, maga is eszményeinek belső átalakulását élte át: az esztétikai idealistából lassan, észrevétlenül az esztétikai realizmus híve lesz. Ennek az új irodalomszemléletnek féltünk, halvány nyomait megtaláljuk korábban is: már az *Aesztetikai Levelek*ben azt követeli, hogy a költő az objektivitást és a subjektivitást «kellőleg» vegyítse.² Elmélete később mindinkább áthajlik a realitás felé s a *Messze keresett s közel talált* c. elbeszélést bírálva, dicséri a szerzőt, mert munkájában a «recenzens ... valósággal teljes életfestést ... lát»³ Eötvösnek *A házasság* című vígjátékát pedig épenséggel azért korholja, mert alakjaiban sem következetesség, sem humánus érdek, sem *valóság* nincsen.⁴ Realizmusának teljes kifejlődését *oldi-bírálat*a jelzi, — Arany János diadalmas művéről Toldy, a magyar romantikának legkiválóbb elméletirója adja az első komolyhangú, részletes és találó bírálatot.⁵

A romantikából a későbbi Toldyban csupán mély nemzeti érzése maradt meg. De igazságtalanok volnánk hozzá, ha azt vélnők, hogy magyarsága elfogulttá, vagy türelmetlenné tette. Toldy nem volt sovíniszta a szó elvakult értelmében. Volt érzéke a nemzetekfeletti, általános emberi iránt is. Egyik bírálatában megkérdezi: «... A nemzetiség-e legfentebb tulajdona a költőnek, s nem lehet-e a nemzeti nagyobb mindennél?»⁶

¹ *Figyelmező*, 1837. I. 172—174. l.

² *Kritikai Berek*, 16. l.

³ U. o. 238. l.

⁴ U. o. 357. l.

⁵ *Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 17—23. l.

⁶ *Kritikai Berek*, 187. l.

Majd midőn Szontagh-gal vitázik Kisfaludy Károly vígjátékainak nemzeti értékéről, az *Aesthetikai Levelekben*¹ a jellemekről vallott felfogását így egészíti ki: «Nemzetiség egyik, de nem egyetlen alkotórésze a karakternek. Az okos állat nemcsak nemzet tagja, de vallásfelekezet sorsosa is, legfőképen pedig ember.»² Toldy nemzeti érzése bensőleg értelmezett, senkit meg nem bántó, el nem taszító, hanem mindenkit magához ölelő, mélységes megértés volt. Hazaszeretete fejlődik, alakul kívülről befelé s nyert erejében, hevében is. Romanticizmusának és a reformkor önmagára ébredésének megfelelő hangos magyarsága elmélyül s 1843-ban már ő tiltakozik a magyarság lejáratása ellen: «Minél mindennapibbá tesszük a szentet, annál inkább vesztí felmagasztaló, ihlető, lelkesítő erejét.»³

A romantikus Toldy a történeti eszméletesség, a jogi folytonosság, a nemzeti szellemiség és az erőtgyűjtő önvizsgálódás hirdetője. Írásaiban zsenge kísérleteitől egészen be nem fejezett Kazinczy-monografiájáig, irodalmunk öntudatra keltését és a nemzeti érzésazonosság ébrentartását hirdette. Kerülte és megvetette az olcsó hatásvadászást s a magyarságnak inkább csak külső hangoztatását, de romantikus történeti szemléletének megfelelően érzelmeinek középpontjában mindig nemzeti érzése állott s neki a magyarság multjának feltárásával áldozott. Példaadó tetteket keresett nemzete számára. Így míg Kisfaludy Károly és Vörösmarty irodalmi romanticizmusa egy lépéssel megelőzte, Toldy tudományos romanticizmusa szorosan nyomon követte Széchenyi politikai romanticizmusát. De egyúttal az irodalmunkat eddig jellemző történeti szellem végső lecsapódását is Toldy romantikus munkásságában találjuk: az ő romantikus történetiszemlélete fordítja meg a címet eddigi ilyen szellemű irodalmunk kriptáján. Romanticizmusából, az ő általában csekély értékűnek tartott s másodrendű import-árunak tekintett szellemi irányából született meg nemzeti történelmünk mellett legmagyarabb tudományunknak, nemzeti irodalmunk történetének tudományos megalapozása. A lángész isteni szikrája hiányzott Toldyból, de a lelkesedéssel egybekötött tehetséget, az éles szemet és a fáradhatatlan lelkiismeretességet nem tagadta meg tőle a Gondviselés. Ezeket az adományokat páratlan szorgalmával, ha nem a művész, de legalább is a virtuóz fokáig fejlesztette magában és teljességében visszasugározta oda, ahonnan kapta, a magyarságra. Mintha csak magáról írta volna, hogy «bizonyos pontig az ész mélysége pótolhatja az érzés mélységét, lélektani studium s a történet philosophiai felfogása

¹ U. o. 17. l. és jelen dolgozat 135. l.

² *Kritikai Berek*, 270. l.

³ Ő. M. VI. k. 296. l.

az alkotó képzelmet.»¹ Valóban ő is világos értelmével és erős akaratával pótolta az intuiciót és elsajátította tudományának elemeit. Autodidakta volt a szó legszorosabb értelmében, hisz tudományában nem volt, aki tanítsa, még a nyelvet is, amelyet annyira szeretett, amelyért annyit dolgozott, csak később sajátította el. Céljának világos felismerésében közvetlen, de öntudatosabb és tervszerűbb kialakítója volt Bessenyei, Révai és Kazinczy elgondolásainak. Tántoríthatatlan céltudatos-sága, mely azután rányomta bélyegét egész életmunkájára, adja meg a jelentőséget Toldy romantikus korszakának. Zilahy Károlynak hozzáintézett levele tömören foglalja össze romantizmusából fakadó jelentőségét: «Önnek irodalmi érdemeit ... a mostani idő még nem ismeri egész mivoltában és csak az utókor lesz képes némileg méltányolni azon halhatatlan vívmányokat, miket nyelvünk Önnek, mint a magyar irodalom-történet megteremtőjének köszön.»²

BERCZIK ÁRPÁD.

---

¹ *Figyelmező*, 1839. 533. l., idézve Császár id. m.-ban is, 195. l.

² Zilahy Károly levele Toldy Ferenchez, 1864. ápr. 26. IK. 1937. 197. l.